

Andrej Kirbiš, Sergej Flere, Marina Tavčar Krajnc

NETOLERANTNOST V SLOVENIJI IN EVROPI: PRIMERJALNA IN LONGITUDINALNA ANALIZA

IZVLEČEK: V raziskavi smo, izhajajoč iz teorije postmodernizacije, preučili in primerjali netolerantnost Slovencev in Evropejcev do devetih družbenih manjšin. Analizirali smo kvantitativne podatke 44 reprezentativnih nacionalnih vzorcev v okviru Evropske raziskave vrednot in podatke Slovenskega javnega mnenja. Slovenci so v letu 2008 najvišjo netolerantnost – merjeno prek nezaželenosti skupin sosedov – izkazovali do narkomanov, pijancev in Romov. Slednji ostajajo najbolj nezaželena etnokonfesionalna skupina v Sloveniji in Evropi. Večnivojski regresijski model je pokazal, da izmed preučenih makrospremenljivk višjo netolerantnost na meddržavni ravni napoveduje le nižja družbeno-ekonomska razvitost, na individualni ravni pa izobrazba, dohodek, starost in vernost. Bivariatna analiza na slovenskem vzorcu je dala podobne rezultate. V Sloveniji so v obdobju 1992–2008 ravni netolerantnosti do manjšin z drugačnimi življenjskimi slogi ostale na primerljivi ravni, nekoliko pa se je zmanjšala ksenofobija.

KLJUČNE BESEDE: tolerantnost, ksenofobija, družbene manjšine, Romi.

Intolerance in Slovenia and Europe: A comparative and longitudinal analysis

ABSTRACT: Our study draws on postmodernisation theory to examine and compare the social intolerance of Slovenians and Europeans toward nine minority groups. We analysed 44 representative national samples in European Values Study (2008) and Slovenian Public Opinion data. In 2008 Slovenians were most intolerant of drug addicts, heavy drinkers and the Roma, who remain the least desired ethno-religious group in Slovenia and Europe. A multilevel regression model showed that at the cross-country level higher intolerance was only predicted by lower levels of socioeconomic development and not by other macro variables. Significant predictors at the individual level proved to be education, household income, age and religiosity. In Slovenia during the 1992–2008 period levels of intolerance toward lifestyle minorities remained at a similar level, while xenophobia decreased.

KEY WORDS: tolerance, xenophobia, out-groups, minorities, Roma

1 Uvod

1.1 Konceptualizacija orientacij do manjšin

Za preučevanje stališč do manjšinskih družbenih skupin so v znanstveni literaturi v uporabi številni termini in koncepti. Avtorji npr. govorijo o *predsodkih*, ki se jih pojmuje kot iracionalna, neutemeljena, neosnovana, praviloma negativna stališča do posameznih družbenih skupin (Watts 1996) oz. kot negativne ocene (evalvacije) posameznikov in skupin ljudi zaradi njihove pripadnosti določeni skupini (Küpper in Zick 2010: 13). Tako po svoji prisotnosti kot po sociodinamičnem potencialu so še posebej pomembni *etnični* predsodki, to so predsodki do nacionalnih in etničnih skupin, ki se jih pogosto poimenuje s pojmom *ksenofobije* (APA 2010); ta izhaja iz stare grščine in dobesedno pomeni »strah pred tujci« (Wicker 2001). Povedano širše, ksenofobija označuje negativna stališča ali strah do posameznikov ali skupin (predvsem etničnih in verskih), ki so na neki način drugačni (dejansko ali imaginarno) od posameznika ali skupine, ki ji posameznik pripada (Hjern 1998: 341). Gre torej za negativna stališča do »tujcev« oz. »tujega« in »tujerodnega« (Burjanek 2001; Rus in Toš 2005: 247; Wicker 2001; Yakushko 2008: 37).

Poleg pojma predsodkov in ksenofobije lahko v literaturi zasledimo tudi izraza *netolerantnost* in *socialna distanca*. Številni avtorji govorijo o *tolerantnosti*, ki je sicer druga (pozitivna) stran stališč do drugačnih, saj jo je mogoče pojmovati kot »nenegativne orientacije do družbenih skupin, v katere posameznik ne spada« (Dunn in dr. 2009: 284). Za razliko od *ksenofobije*, ki je usmerjena predvsem na etnične in verske (konfesionalne) manjšine, je *netolerantnost* pogosto razumljena kot negativna orientacija do skupin »drugačnih« zunaj kriterijev nacionalnosti, etnije in veroizpovedi. V kontekstu preteklih empiričnih raziskav je treba omeniti predvsem raziskovalno delo Ingleharta in sodelavcev, ki negativna stališča do različnih družbenih manjšin v okviru svoje Svetovne raziskave vrednot merijo že približno štiri desetletja. V okviru svoje lestvice je Inglehart anketirance povprašal, katere izmed navedenih skupin ne bi želeli imeti za sosede. Takšno vprašanje izvorno izhaja iz raziskovanja *socialne distance* (Bogardus 1925), ki predstavlja še četrti pogosti termin pri preučevanju stališč do drugačnih. Natančneje, socialna distanca naj bi označevala stopnjo bližine oz. sprejemanja drug(a)nih posameznikov in skupin (gl. Smrke in Hafner Fink 2008).

Če povzamemo: avtorji preteklih raziskav pogosto uporabljajo *enake* kazalnike negativnih stališč, zanje pa uporabljajo *različne* termine. Taka terminološka raznolikost je posledica raznolikosti teoretičnih perspektiv kot tudi družboslovnih disciplin. Avtorji pričujočega prispevka smo mnenja, da je v najširšem okviru mogoče govoriti o *netolerantnosti*. Nadalje menimo, da je negativna stališča do etnokonfesionalnih manjšin smiselno in upravičeno poimenovati *ksenofobija*, negativna stališča do drugih družbenih skupin, ki se od večine ločijo predvsem po drugačnih življenjskih slogih, pa življenjskostilna netolerantnost. Seveda je treba skozi empirično analizo ugotoviti, do katere mere je takšno ločeno poimenovanje upravičeno (ali torej gre tudi v empiričnem smislu za povezana, a obenem ločena koncepta). Ne glede na terminološko raznolikost pa se vendarle zdi bistveno, da imajo pretekle raziskave pomembne skupne točke,

predvsem ko gre za pojasnjevanje opisane raziskovalne problematike – torej ko gre za ugotavljanje *dejavnikov* negativnih stališč do manjšinskih skupin.

1.2 Dejavniki orientacij na makroravni

Eno osrednjih teoretičnih perspektiv pri pojasnjevanju razlik med orientacijami in vedenjem članov različnih družb predstavlja teorija postmodernizacije (Inglehart 1997; Inglehart in Welzel 2007). Inglehart v svojih raziskavah ugotavlja, da državljani, ki so odraščali v relativni ekonomski varnosti, v večji meri izkazujejo (post)moderne orientacije (npr. postmaterialistične, posttradicionalne, tolerantne, demokratične) – v primerjavi z državljani, ki so odraščali v razmerah razmeroma nizke družbeno-ekonomske razvitosti ali celo v pomanjkanju. S procesom zamenjave generacij je v preteklih desetletjih prihajalo do naraščanja deleža postmaterialistov, podobne trende pa Inglehart ob podobnih družbeno-ekonomskih razmerah pričakuje tudi v prihodnosti. Inglehart je v knjigi *Culture Shift in Advanced Industrial Society* (1990) na obsežnejših empiričnih podatkih (od leta 1973 do 1988) ugotavljal, da orientacije državljanov (njihova politična kultura)¹ vplivajo na delovanje demokracij, zamenjava generacij pa povzroči spremembe vrednotnih orientacij v razvitih družbah. V svojih kasnejših delih, ob uporabi širšega longitudinalnega nabora podatkov in kompleksnejših statističnih analiz, prikazuje podobne rezultate (npr. Inglehart 1997; Inglehart in Welzel 2007).

Za osrednji makrodejavnik, ki na primerjalni državni ravni vpliva na orientacije državljanov (v našem primeru negativna stališča do manjšin), se izkazuje predvsem stopnja družbeno-ekonomske razvitosti. Družbeno-ekonomska razvitost države je med drugim lahko (ne)posredni kazalnik ogroženosti in posledično tekmovalnosti med člani družbe, negativna stališča do »drugačnih« pa v ekonomsko manj razvitih državah v razmerah pomanjkanja in posledično večjega boja za redke dobrine postanejo izrazitejša. Ali kot pravita Inglehart in Welzel: ko je preživetje negotovo, lahko kulturna raznolikost predstavlja nevarnost; ko primanjkuje virov za preživetje, se tujce lahko dojema kot dejavnik, ki lahko ogroža preživetje predstavnikov večine (2007: 54). Vpliv stopenj družbeno-ekonomske razvitosti na ravni negativnih stališč do manjšin potrjujejo številne pretekle raziskave. Semyonov s sodelavci (2008) npr. poroča o višjih povprečnih stopnjah negativnih stališč do tujcev v ekonomsko manj razvitih državah, podobno pa ugotavljajo tudi drugi avtorji (npr. Art in Halman 2006; Burjanek 2001).

Iz povedanega lahko za namene naše raziskave izpeljemo nekaj hipotez. Naprej je smiselno pričakovati, da je družbeno-ekonomska razvitost na agregatni ravni statistično značilno povezana s stopnjami netolerantnosti. Natančneje, višjo netolerantnost pričakujemo v družbeno-ekonomsko manj razvitih državah. Poleg stopnje družbeno-ekonomske razvitosti (Human Development Index; HDR 2010) bomo analizirali tudi vpliv stopenj ekonomske neenakosti znotraj družb (indeks GINI), saj je smiselno pričakovati, da je v državah z višjimi stopnjami družbeno-ekonomske neenakosti odnos do marginaliziranih skupin v povprečju manj toleranten (gl. npr. Andersen in Fetner

1. S tem pojmom torej ne označujemo sicer v javnosti in medijih pogosto uporabljenega pojava »političnega bontonaka«.

2008), predvsem z vidika tekmovanja za redkimi ekonomskimi viri, kot tudi s stališča iskanja »grešnih kozlov« za neugodne družbeno-ekonomske razmere. Pričakujemo torej, da so z višjimi ravnmi netolerantnosti stopnje družbeno-ekonomske razvitosti povezane negativno (H1), stopnje neenakosti pa pozitivno (H2).

Naslednji osrednji relevantni makrodejavniki netolerantnosti zajema zgodovinski in institucionalni okvir analiziranih držav. Države v vzorcu EVS se ne razlikujejo le po stopnjah družbeno-ekonomske razvitosti in ekonomske neenakosti, temveč tudi po kakovosti oz. delovanju demokratičnih institucij. Iz teorije postmodernizacije (Inglehart in Welzel 2007) namreč izhaja, da komunistična preteklost še danes vpliva na orientacije državljanov (gl. npr. Klingemann in dr. 2006), mimo in prek dejstva, da postkomunistične države dosegajo nižje stopnje družbeno-ekonomske razvitosti. In zakaj naj bi komunistična preteklost imela posledice za orientacije državljanov?

Že Almond in Verba sta pojasnjevala, da z demokracijo najbolj skladna politična kultura (državljska oz. civilna politična kultura) nastane kot rezultat stikov modernih in tradicionalnih elementov v daljšem časovnem obdobju, skozi postopne gospodarske in institucionalnopolitične spremembe. Za stabilne družbe so torej značilne razmeroma stabilne orientacije njihovih članov (Almond in Verba 1963). Nasprotno pa nenadne družbene spremembe lahko povzročijo družbeno dezintegracijo, ki lahko ima negativen vpliv na razvoj demokracije (Almond in Verba 1989: 5; Rose in dr. 1998). Teh nenadnih sprememb so bile deležne prav sedanje postkomunistične države. Za mnoge avtorje t. i. podložniški elementi politične kulture (nedemokratične, avtoritarne, tradicionalne, netolerantne orientacije) predstavljajo nasprotje orientacijam, ki so potrebne za delovanje in obstoj demokratičnih političnih sistemov (Inglehart 1997; Inglehart in Welzel 2007; Welzel 2007) ter so ovira konsolidaciji novih demokracij (Dalton 2006; Diamond 1999; Linz in Stepan 1996; Plasser in Pribersky 1996).

Peffley in Rohrschneider (2003) ugotavljata, da je z ravnmi *politične tolerance* pozitivno povezana tudi *dolžina obstoja* demokratične ureditve.² Poleg komunistične preteklosti (neka država jo ima ali nima) in dolžine trajanja demokracije (število let od transformacije ekonomskega in političnega sistema oz. od uvedbe demokracije in kapitalističnega sistema) pa so se za povezane z orientacijami državljanov izkazale

2. Do podobnih spoznanj je prišel tudi Inglehart (1997). Ugotavlja, da indikatorji vrednotnih orientacij v okviru Svetovne raziskave vrednot tvorijo dve dimenziji – tradicionalno-racionalno in preživetveno-samoekspresivno (vrednote samoizražanja; Inglehart 1997; Inglehart in dr. 2006; Inglehart in Welzel 2007) – in da postkomunistični državljanji v primerjalnem oziru dosegajo nizke vrednosti pri t. i. vrednotah samoizražanja, kar vidi predvsem kot posledico komunistične preteklosti. V tem smislu se je za pomemben dejavnik orientacij izkazala dolžina preteklega komunističnega režima v posameznih državah: v večji meri preživetvene (v temelju nedemokratične) vrednote izkazujejo prebivalci držav s sedmimi desetletji komunistične preteklosti (postsovjetske države), tistih s štirimi desetletji komunistične preteklosti (druge evropske postkomunistične države) pa te vrednote izkazujejo v manjši meri. Inglehart dodaja, da je najprej komunizem, nato pa še razpad političnega sistema med postkomunistične državljanje vnesel občutke nepredvidljivosti in negotovosti, zaradi česar so postkomunistični prebivalci visoko na preživetvenem vrednotnem polu (oz. nizko na vrednotah samoizražanja).

tudi ravni obstoječe kakovosti demokracije oz. stopnje demokratične konsolidacije (gl. Peffley in Rohrschneider 2003; Inglehart in Welzel 2007).

Če povzamemo: za izvedbo celovite analize netolerantnosti je treba preučiti in primerjati tudi napovedovalno zgoraj obravnavanih treh *institucionalnopolitičnih* in *zgodovinskih* makrodejavnikov. Posledično lahko a) pričakujemo, da bo netolerantnost v povprečju višja v državah z nižjo kakovostjo institucionalne (formalne) demokracije (merjena prek Freedom House vrednosti) oz. da bo kakovost demokracije negativno povezana z netolerantnostjo (Dunn in dr. 2009) tudi ob kontroli preostalih makro- in mikroprediktorjev (H3); b) predvidevamo, da je krajša demokratična preteklost države (dolžina let trajanja demokracije) pozitivno povezana z netolerantnostjo oz. da bo netolerantnost višja v mlajših demokracijah (H4); c) predvidevamo tudi, da je komunistična preteklost (ali je država v preteklosti imela komunistični sistem) pozitivno povezana z ravnmi netolerantnosti (H5) (Inglehart in Welzel 2007; Peffley in Rohrschneider 2003).

Kot smo že povedali, dopolnjena modernizacijska teorija pri pojasnjevanju številnih odvisnih spremenljivk poudarja predvsem pomen družbeno-ekonomske razvitosti, vendar je tu treba izpostaviti, da družbeno-ekonomska razvitost poleg zagotavljanja družbeno-ekonomske varnosti deluje tudi predvsem prek drugih relevantnih orientacij državljanov. Povedano drugače, pričakujemo lahko, da v našem primeru na netolerantnost (neodvisno od ostalih spremenljivk) vplivajo tudi druge vrednotne orientacije državljanov. Izmed slednjih je v povezavi z netolerantnostjo ključna predvsem religioznost. Številne raziskave kažejo, da na individualni ravni bolj religiozni ljudje v poprečju izkazujejo več predsodkov do deprivilegiranih manjšin (za pregled gl. Mavor in dr. 2011). Smrke in Hafner Fink (2008) iz teh ugotovitev izpeljeta hipotezo tudi na agregatni ravni, ko predvidevata, da bo socialna distanca v državah z višjim deležem religioznih višja kot v državah z nižjimi deleži religioznih. Zanimivo je, da v svoji raziskavi na agregatni ravni nista ugotovila povezanosti med povprečnimi ravnmi religioznosti in ravnmi socialne distance. Povedano drugače, v povprečju bolj religiozne posttranzicijske države niso imele tudi višjih ravnmi socialne distance do družbenih manjšin.

Vendar je treba poudariti, da se naša raziskava od Smrketove in Hafner Finkove razlikuje v dveh točkah: v vzorec držav smo zajeli ustaljene demokracije in postkomunistične države, medtem kot sta omenjena avtorja pri preučevanju odnosa med religioznostjo in socialno distanco analizirala le postkomunistične države. Nadalje, njuna analiza je zajela individualno raven in agregatno raven, vendar sta bili analizi ločeni, zaradi česar ni bilo mogoče sklepati o prispevku makro- in mikrospremenljivk k pojasnjevanju netolerantnosti. Sami bomo v okviru naše raziskave uporabili večnivojsko regresijsko analizo (angl. *multilevel regression analysis*), kjer bomo v model poleg makrospremenljivk vnesli še mikrospremenljivke. Poleg zgoraj navedenih makrospremenljivk bomo, kot rečeno, vnesli tudi vrednosti povprečnih ravnmi religioznosti v analiziranih državah oz. bomo zaradi kodiranja vrednosti v EVS kot neodvisno spremenljivko v razdelku Rezultati obravnavali *nereligioznost*. Če sklenemo: pričakujemo lahko, da so tudi ob kontroli ostalih makro- in mikroprediktorjev prebivalci v državah, kjer je delež vernih višji, manj tolerantni (H6). Še preden izpeljemo hipoteze, ki se nanašajo

na dejavnike netolerantnosti na mikroravni, si pogledimo izsledke nekaterih preteklih longitudinalnih analiz negativnih stališč do manjšin v Sloveniji. Zanima nas torej, ali je v Sloveniji v zadnjih desetletjih prišlo do sprememb v obsegu predsodkov.

1.3 Longitudinalni trendi netolerantnosti v Sloveniji

Omenili smo že, da so netolerantne orientacije v Sloveniji razmeroma razširjene. Pantić je že leta 1967 v eni prvi raziskavi na vsejugoslovanskem vzorcu preučeval etnično distanco v tedanjih republikah. Etnična distanca je koncept, soroden že omenjeni socialni distanci. Če slednja pomeni »stopnjo bližine ali sprejemljivosti, ki jo posameznik ali skupina čuti do drug(a)čn(ega) posameznika« (Smrke in Hafner Fink 2008: 287), gre v primeru *etnične distance* predvsem za oceno sprejemljivosti pripadnikov drugih etničnih skupin; v tem smislu močno sovпада s konceptom *ksenofobije*. V omenjeni Pantićevi raziskavi se je izkazalo, da je bila etnična distanca do prebivalcev drugih bivših jugoslovanskih republik najvišja v Sloveniji, Makedoniji in na Kosovu, najnižja pa pri Hrvatih in Srbih (Pantić 1967; povz. po Pantić 1991: 99). K visoki ravni etnične distance v dveh tedanjih republikah in pokrajini je predvidoma prispevala drugačnost jezika kot pomembna sestavina kultura (v vseh treh entitetah z visoko etnično distanco so se nacionalni jeziki razlikovali od srbohrvaškega). Podobne rezultate glede razmeroma visoke etnične distance Slovencev je dala tudi raziskava jugoslovanske mladine (Bačević 1990: 170), čeprav se je v skupino anketirancev, ki so izkazovali visoko stopnjo etnične distance, uvrstilo nekoliko več kosovskih Albancev, Makedoncev in Črnogorcev kot Slovencev.

Tudi raziskave po razpadu nekdanjih komunističnih sistemov so pokazale, da so ksenofobne orientacije v Sloveniji precej razširjene (Art in Halman 2006; Burjanek 2001; Kuhar 2006; Listhaug in Ringdal 2006; Rus in Toš 2005; Semyonov 2008). Čeprav so po nekaterih podatkih ksenofobne orientacije od leta 1992 do 1996 v večini analiziranih postkomunističnih držav upadle, se ta tendenca ni izrisala v Sloveniji, kjer je npr. »percepcija ogroženosti« etnične večine s strani etničnih manjšin narasla s 14 na 20 % (Haerpfer in Wallace 1998: 188). Zanimivo, da tudi raziskave v nekaterih drugih posttranzicijskih državah, npr. na Madžarskem (Balassa 2003), kažejo, da je od leta 1992 do 2002 delež »ksenofobov« narasel, čeprav je v enakem obdobju padel obseg negativnih predsodkov do Romov. Na longitudinalen upad ksenofobije sicer kažejo tudi nekatere raziskave v zahodnih državah (npr. Ford 2008).

V zadnjih dveh desetletjih je v Sloveniji prišlo do pomembnih ekonomskih, političnih in družbenih sprememb. Številni avtorji se strinjajo, da se je Slovenija v procesu tranzicije in demokratične konsolidacije izkazala kot ena uspešnejših postkomunističnih demokracij (gl. npr. Rizman, 2006). Po osamosvojitvi je kljub začetni gospodarski in družbenopolitični negotovosti Slovenija v dveh desetletjih napredovala na različnih lestvicah gospodarske in družbenopolitične razvitosti (Human Development Report, ocene Freedom House, Nations in Transit itd.). Skladno s teorijo postmodernizacije je zato mogoče pričakovati (H7), da se je glede na naraščajoče stopnje družbeno-ekonomske razvitosti v zadnjih dveh desetletjih netolerantnost v Sloveniji zmanjšala, kar je sicer zaznati tudi v zahodnih državah (npr. Ford 2008). Natančneje, pričakujemo

lahko, da so bile v začetku 1990-ih v Sloveniji ravni netolerantnosti najvišje, nato pa so do leta 2008 tendenčno upadale.³

1.4 Dejavniki netolerantnosti na individualni ravni

Zaradi omejenosti s prostorom na tem mestu ni mogoče podrobneje predstaviti sociodemografskih dejavnikov netolerantnosti, vendar smo si v skladu s preteklimi raziskavami (gl. Andersen in Fetner 2008; Art in Halman 2006; Burjanek 2001; Dunn in dr. 2009; Ford 2008; Hadler 2008; Haerpfer 2002; Hafner Fink 2006; Miller in dr. 1998; Peffley in Rohrschneider 2003; Scarbrough 2004; Semyonov 2008; Weakliem 2002) tozadevno zastavili naslednje hipoteze: pričakujemo, da bodo višje stopnje netolerantnosti izkazovali anketiranci, ki so starejši (H8), manj izobraženi (H9a), imajo nižji družinski dohodek (H9b), so iz neurbanih naselij (H9c) in moškega spola (H9d).

Iz preteklih raziskav je znano, da so na individualni ravni netolerantne orientacije povezane tudi z ostalimi tradicionalističnimi, avtoritarnimi, nedemokratičnimi orientacijami, med drugim tudi z *religioznostjo* (gl. npr. Adorno in dr. 1950; Griffin in dr. 1987; Hall et al., 2010; Küpper in Zick 2010). Gre za zanimiv »paradoks« (Mavor in dr. 2011), saj številne religije v nazorih poudarjajo odnos »bratstva, dobrodelnosti in empatije« (Küpper in Zick 2010: 10) do šibkejših članov družbe, a so (namesto z manjšo) povezane z *večjo* netolerantnostjo. Religioznost in obiskovanje obredov sta se v preteklih raziskavah izkazala za pozitivno povezana ne le z netolerantnostjo (npr. Andersen in Fetner 2008; Dunn in dr. 2009; Katnik 2002), temveč še s številnimi drugimi sorodnimi orientacijami, med drugim s tradicionalizmom (De Koster in van der Waal 2007; Shils 1981; Šram 2007; Ule in Miheljak 1995), tradicionalnim pogledom na spolne vloge (Vasović 1991: 189) in avtoritarnostjo (Flere in Klanjšek 2009). Religioznost tako tvori enega osrednjih elementov tradicionalne oz. t. i. podložniške (nedemokratične) politične kulture (gl. Kirbiš 2011); pričakovati je, da religiozni prebivalci v Evropi in Sloveniji izkazujejo višje stopnje netolerantnosti do manjšin. Čeprav Smrke in Hafner Fink (2008) v že omenjeni raziskavi na *agregatni* ravni nista ugotovila povezanosti med ravnmi religioznosti in socialno distanco, pa na *individualni* ravni ugotavljata, da bolj religiozni prebivalci izkazujejo večjo socialno distanco do etničnih in družbenih manjšin. V skladu s povedanim zato zastavimo še zadnjo hipotezo (H10): religioznost je na individualni ravni pozitivno povezana z netolerantnostjo.

3. Bernik in Malnarjeva (2002) sta že pokazala, da so bile za Slovenijo v začetku 1990-ih značilne razmeroma visoke ravni avtoritarnih orientacij. Po spremembi političnega, ekonomskega in družbenega sistema so namreč bili ekonomski in družbeni problemi tedaj novonastalih postkomunističnih demokracij na vrhuncu, posledično je bila povišana splošna negotovost državljanov v postkomunističnih družbah, kar je tedaj privedlo do porasta avtoritarnih orientacij.

2 Metoda

2.1 Vzorec

Empirični podatki za naše statistične analize izhajajo iz najnovejšega vala Evropske raziskave vrednot (*European Values Study*, EVS) v letu 2008, longitudinalna analiza pa temelji na podatkih raziskav Slovenskega javnega mnenja, ki so bile v obravnavanih letih izvedene v okviru Svetovne raziskave vrednot (*World Values Survey*, WVS) in EVS. Poleg Slovenije smo v analiziran vzorec vključili še skupino razvitih demokracij EU,⁴ nove postkomunistične članice EU⁵ in države v vzorcu EVS, ki niso v EU.⁶ V vseh državah gre za reprezentativne nacionalne vzorce.

2.2 Merski instrument

2.2.1 Netolerantnost

V dosedanje anketne vprašalnike EVS/WVS/SJM so bili vključeni različni kazalniki netolerantnosti, eden najpogosteje uporabljenih pa je bilo vprašanje, ki se zastavi vsakemu anketirancu: »Na kartici so navedene različne skupine ljudi. Prosim vas, da mi poveste, katere od njih ne bi želeli imeti za soseda. Navedite vse ustrezne.« Čeprav je bilo v anketne vprašalnike preteklih valovih raziskav EVS/WVS/SJM vključenih 14 in več skupin manjšin, za katere so anketiranci navajali svojo (ne)pripravljenost imeti jih za sosede, smo v okviru naše raziskave, kot rečeno, preučili le devet indikatorjev, ki so se pojavili v vseh raziskavah SJM (Toš 1997, 1999, 2004, 2008)⁷: 1) Romi, 2) ljudje druge rase, 3) priseljenci/tuji delavci, 4) muslimani, 5) Židje,⁸ 6) sodno kaznovani, 7) pijanci, 8) narkomani in 9) homoseksualci.

4. V skupino držav EU-20 smo vključili 17 starih članic EU (Portugalska, Malta, Ciper, Grčija, Italija, Španija, Francija, Nemčija, Finska, Belgija, Velika Britanija, Danska, Švedska, Avstrija, Nizozemska, Irska in Luksemburg). Poleg navedenih smo v to skupino zajeli še Islandijo, Norveško in Švico, ki sicer niso v EU, a spadajo v skupino družbeno-ekonomsko bolj razvitih evropskih držav.

5. V skupino držav PK EU-10 je bilo uvrščenih devet novih držav članic EU (Bolgarija, Romunija, Poljska, Latvija, Litva, Madžarska, Slovaška, Estonija in Češka). Slovenija sicer spada v to skupino postkomunističnih držav, vendar jo zaradi namena primerjalne analize obravnavamo ločeno.

6. Štirinajst držav, ki niso v EU, so pa zajete v vzorec EVS: Albanija, Azerbajdžan, Armenija, Bosna in Hercegovina, Belorusija, Črna gora, Hrvaška, Gruzija, Moldavija, NJR Makedonija, Rusija, Srbija, Turčija in Ukrajina.

7. Podatki o netolerantnosti za Slovenijo za leto 2008, povzeti po Tošu (2008), se minimalno razlikujejo od EVS (2008). Odločili smo se za izbiro slednjih.

8. Čeprav ima beseda »Žid« slabšalen prizvok in bi bilo ustrezneje uporabljati besedo »Jud«, v članku uporabljamo izraz, ki je zastavljen v vprašalnikih Slovensko javno mnenje.

Izvedli smo eksploratorno faktorsko analizo, ki je pokazala na obstoj dveh dimenzij netolerantnosti⁹ (*kseñofobijo* (nepripravljenost imeti za soseda prvih pet zgoraj naštetih skupin ljudi)) in življenjskostilno netolerantnost. Obe lestvici sta se izkazali za sprejemljivo interno konsistentni.¹⁰ Poleg obeh dimenzij smo obravnavali tudi celotno lestvico (sestavljeno iz obeh dimenzij) in jo poimenovali *netolerantnost*.¹¹

2.2.2 Mikroprediktorji

V model prediktorjev je bilo na individualni ravni vključenih pet sociodemografskih prediktorjev: *starost*, *izobrazba anketiranca*, *družinski dohodek*, *bivanje v urbanem okolju* in *spol*.¹²

Poleg petih sociodemografskih spremenljivk smo skladno z zastavljenimi hipotezami preučili tudi individualno religioznost. V EVS je bilo zastavljeno vprašanje: »Ne glede na to, ali hodite v cerkev ali ne, ali bi zase rekli, da ste ...?« (1 = verni, 2 = neverni, 3 = prepričan ateist). Glede na izjemno malo število »prepričanih ateistov« v nekaterih izmed držav smo navedeno spremenljivko dihotomizirali, tako da smo združili obe kategoriji nevernih (0 = verni, 1 = neverni/ateisti).

-
9. Čeprav so nekateri avtorji mnenja, da so dihotomne spremenljivke v kontekstu eksploratorne faktorske analize problematične, pa drugi ugotavljajo, da faktorska analiza na dihotomnih spremenljivkah da faktorske rešitve, primerljive z ostalimi statističnimi analizami (gl. npr. Percy in dr. 1978). Za vsak primer smo izvedli tudi inter-item korelacijsko analizo kot tudi popravljeno item-total korelacijsko analizo (gl. npr. Dunn in dr. 2009). Obe analizi sta potrdili upravičenost obravnave netolerantnosti kot dvodimenzionalnega pojava.
10. Cronbachovi alfi sta znašala 0,76 in 0,72.
11. Zanesljivost naše celotne lestvice netolerantnosti (Cronbachov alfa = 0,77) je bila primerljiva s preteklimi raziskavami (lestvica netolerantnosti Dunna in sodelavcev je npr. znašala 0,74). Podobno kot pretekle verzije lestvice netolerantnosti (npr. Hadler 2008) smo sešteli vrednosti odgovorov vsakega anketiranca (število oseb, ki jih je navedel, da jih ne bi imel za soseda), nato pa to delili s številom kazalnikov. Vsakemu anketirancu smo tako izračunali in pripisali vrednost od 0 (anketiranec za nobeno izmed oseb v lestvici ni navedel, da je ne bi imel za soseda) do 1 (anketiranec je za vse skupine ljudi v lestvici navedel, da jih ne bi imel za soseda) (gl. tudi Hadler 2008), nato pa vrednost za lažjo interpretacijo pomnožili s 100. Minimum in maksimum se tako gibljeta med 0 in 100.
12. Starost je bila merjena z letom rojstva, izobrazba anketiranca prek kazalnika »Navedite zadnjo šolo, ki ste jo končali, redno ali izredno« (1 = nedokončana osnovna šola, 8 = specializacija, magisterij, doktorat). Družinski dohodek je bil merjen z vprašanjem »Kolikšen je bil mesečni dohodek vseh članov vašega gospodinjstva (po odbitju davkov, obveznega socialnega zavarovanja in drugih dajatev) v zadnjem mesecu? Seštejte vse oblike dohodka: osebni dohodek, pokojnina, štipendija, dohodek od dela v obrti, kmetijstvu ...«. Uporabili smo državno specifične kategorije mesečnega prihodka (spremenljivka v353m_cs v bazi EVS 2008). Bivanje v urbanem okolju smo merili z vprašanjem o velikosti kraja, v katerem živi anketiranec (1 = manj kot 2000 prebivalcev, 8 = več kot 500.000 prebivalcev). Moški je bil kodiran z vrednostjo 1, ženski pa z 0.

2.2.3 Makroprediktorji

V okviru makroprediktorjev netolerantnosti smo stopnje družbeno-ekonomske razvitosti merili z indikatorjem Human Development Indeks. Uporabili smo podatke HDI za leto 2007, povzete po Human Development Report (2009). HDI zajema tri dimenzije družbenega razvoja – zdravje, izobrazbo in življenjski standard. Podatke za indeksu GINI ekonomske neenakosti smo povzeli po HDR (2010), kjer so navedene povprečne vrednosti indeksa GINI med letoma 2000 in 2010.¹³

Podatke o kakovosti demokracije v posamezni državi smo povzeli po Freedom House (2011), ki je v znanstveni literaturi ena najpogosteje uporabljenih lestvic demokratičnosti.¹⁴ Vrednosti demokratizacije na lestvici Freedom House (dalje FH) odražajo stopnjo, do katere institucije v posameznih državah omogočajo in dopuščajo izvrševanje političnih pravic ter državljanske svoboščine. FH torej kaže na stopnjo *institucionalizacije demokratičnih svoboščin* v posamezni državi. Za namene raziskave smo vsaki državi izračunali povprečno stopnjo demokratičnosti v letih 2008, 2009 in 2010 (Freedom House 2011).

Zgodovinski okvir oz. trajanje demokracije v letih od začetka do 2008 smo povzeli po Inglehartu (1997) in podatkih Polity IV (2012). Po slednjih smo povzeli tudi podatke o (ne)komunistični preteklosti držav (0 = ustaljena demokracija, 1 = postkomunistična država). Nazadnje smo agregirali deleže vernih/nevernih v vsaki državi, vsem anketirancem znotraj ene države pa smo dodelili enake vrednosti, skladno s postopki, ki jih navajajo Bickel (2007) ter Heck in sod. (2010).

3 Rezultati

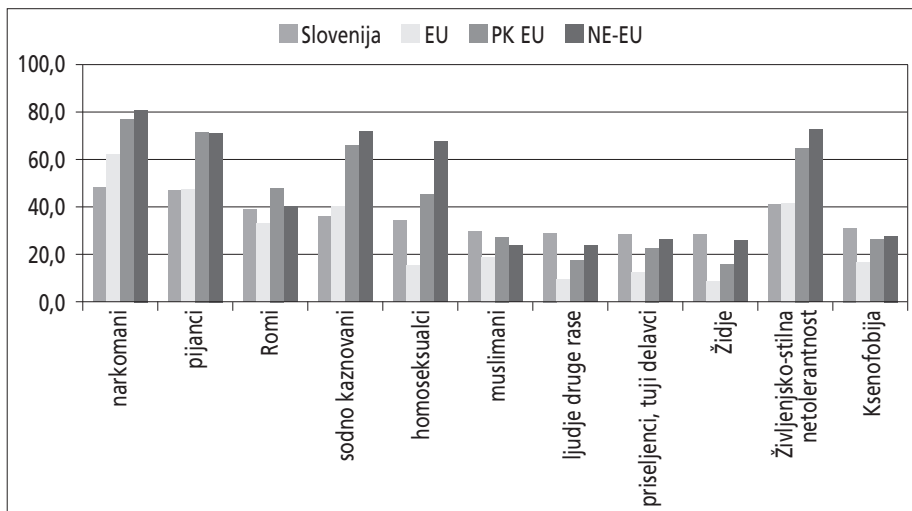
3.1 Netolerantnost v letu 2008

Na spodnjem grafikonu najprej prikazujemo netolerantnost Evropejcev do devetih družbenih skupin v letu 2008. Podatke za Slovenijo primerjamo s podatki treh skupin držav, zajetih v EVS. Grafikon spodaj prikazuje odstotke anketirancev, ki so pripadnike posamezne družbene skupine navedli kot tiste, ki jih »ne bi imeli za sosede«.

13. Podatke za Kosovo smo povzeli po HDR Kosovo (2010).

14. Tako FH kot tudi druge pogosto uporabljene lestvice demokratičnosti praviloma izhajajo iz Dahlove konceptualizacije poliarhije (gl. npr. Bašar in dr. 2009).

Grafikon 1: Odstotek prebivalcev, ki za soseda ne bi imeli pripadnikov navedenih manjšin v letu 2008; Slovenija, države EU, postkomunistične članice EU (PK EU) in države ne-EU

Vir: Evropska raziskava vrednot (2008).

Opombe: Oznaka »EU« zajema skupino 20 razvitih evropskih držav (17 izmed teh je v EU), »PK EU« zajema devet pokomunističnih članic EU, »NE-EU« pa manj razvite evropske države, ki niso v EU. Lestvica **ksenofobije** je bila povzeta po Burjaneku (2001), merila pa je nepripravljenost imeti za sosede Rome, ljudi druge rase, priseljence/tuje delavce, muslimane in Žide. **Življenjskostilna netolerantnost** je bila sestavljena iz izkazane netolerantnosti do štirih neetničnih in nekonfesionalnih skupin: sodno kaznovanih, pijancev, narkomanov in homoseksualcev.

Grafikon 1 kaže netolerantnost Slovencev od najbolj nezaželene (leva stran grafikona) do najmanj nezaželene skupine ljudi (desno). Po podatkih v letu 2008 si za sosede Slovenci v največji meri niso želeli narkomanov (48,2 %) in pijancev (46,9 %), sledi pa netolerantnost do Romov (39,1 %), ki so med etnokonfesionalnimi skupinami najbolj nezaželeni ne le v Sloveniji, temveč tudi v vseh ostalih treh skupinah držav. Dodatna analiza vseh držav, zajetih v našo raziskavo, je pokazala, da so Romi najbolj nezaželena etnokonfesionalna skupina v 38 izmed 44 analiziranih držav (ni prikazano). Glede na stopnje družbeno-ekonomske razvitosti ne preseneča, da so do Romov v povprečju Slovenci (39,1 %) bolj netolerantni kot Zahodnoevropejci (33,2 %), vendar manj kot prebivalci postkomunističnih držav EU (dalje PK EU), kjer v povprečju 48,1 % prebivalcev za soseda ne bi imelo Roma. Nekoliko presenetljivo je, da so do Romov, v primerjavi s postkomunističnimi državljani EU, bolj tolerantni prebivalci iz držav ne-EU, kjer je delež netolerantnih (40,2 %) podoben slovenskemu vzorcu.

Za narkomani, pijanci in Romi si Slovenci za sosede ne želijo sodno kaznovanih, homoseksualcev in muslimanov. Na dnu lestvice so ljudje druge rase, priseljenci/tuji delavci in Židje. Do teh treh manjšin so Slovenci torej najbolj tolerantni. V primerjavi s tremi skupinami držav, zajetimi v analizo, Slovenci v manjši meri izkazujejo negativna stališča do narkomanov, pijancev in sodno kaznovanih, v večji meri pa do štirih izmed

petih etnokonfesionalnih skupin: priseljencev in tujih delavcev, ljudi drugih ras, Židov in muslimanov.

To kažete tudi zadnja dva sklopa stolpcev v Grafikonu 1 (desno). Analiza dveh podlestvic netolerantnosti (*ksenofobije* in *življenjskostilne netolerantnosti*) kaže, da so Slovenci do življenjskostilnih manjšin približno enako netolerantni kot Zahodnoevropejci (Slovenci izkazujejo celo nižjo netolerantnost, vendar razlika ni statistično značilna), medtem ko so do življenjskostilnih manjšin bolj netolerantni prebivalci iz PK EU, najbolj netolerantni pa so prebivalci držav ne-EU. V primerjavi z *življenjskostilno netolerantnostjo* pa so ravni *ksenofobije* (netolerantnost do etnokonfesionalnih skupin) v povprečju nižje. Slednje velja tako za Slovenijo kot tudi za vse tri analizirane skupine držav. Rezultati še kažejo, da so Slovenci ($M = 30,8$) statistično značilno bolj ksenofobni od prebivalcev v treh analiziranih skupinah držav: od skupine ne-EU ($M = 27,8$; $p < 0,05$), skupine PK EU ($M = 26,1$; $p < 0,001$) in skupine držav EU ($M = 16,4$; $p < 0,001$).¹⁵

Iz zgornjega grafikona ni mogoče sklepati o vplivu makrodejavnikov na ravni netolerantnosti. Čeprav od treh skupin držav zahodnoevropska skupina po vseh analiziranih indikatorjih dosega najnižje stopnje netolerantnosti, pa je zanimivo, da so PK EU v nekaterih primerih v povprečju celo bolj netolerantne kot države ne-EU, kljub temu da slednje dosegajo nižje stopnje demokratične konsolidacije in družbeno-ekonomske razvitosti. Iz tega sledi, da je potrebna kompleksnejša analiza, ki bi dala vpogled v vpliv makrodejavnikov na stopnje netolerantnosti. Še preden takšno analizo izvedemo, si pogledjmo trende gibanja obeh dimenzij netolerantnosti v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih.

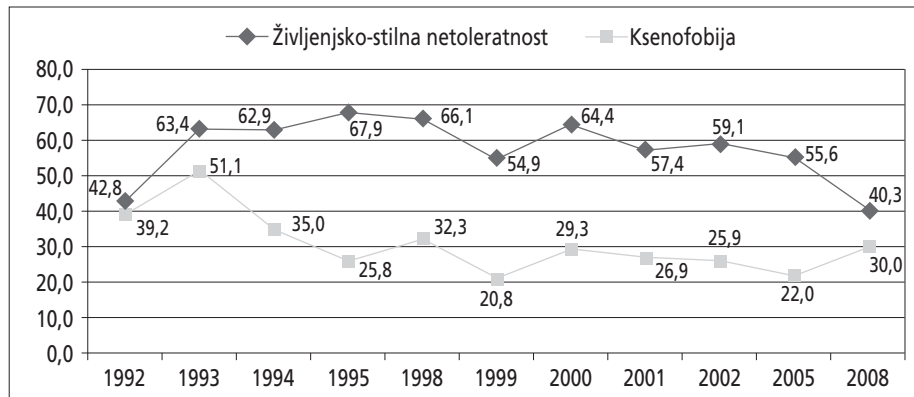
3.2 Longitudinalna analiza netolerantnosti v Sloveniji (1992–2008)

Na Grafikonu 2 vidimo, da so Slovenci celo obdobje 1992–2008 bolj *življenjskostilno netolerantni* kot *ksenofobni*. V prvem merjenju SJM leta 1992 je bil povprečni delež življenjskostilne netolerantnosti orientacij 42,8 %, ksenofobije pa 39,2 %. Vsa nadaljnja merjenja je graf življenjskostilne netolerantnosti nad ksenofobijo. V primerjavi z letom 1992 sta leta 1993 občutno narasli tako ksenofobija kot življenjskostilna netolerantnost. Po tem obdobju je ksenofobija nekoliko upadla (1994, 1995 in 1999) in se nato do leta 2005 ustalila (v tem obdobju se je gibala med 20 in 30 %), medtem ko je leta 2008 ponovno narasla. Ravni življenjskostilne netolerantnosti pa na drugi strani leta 1994 in 1995 niso doživele upada, so se pa do leta 2005 utrdile med 60 in 70 %. V letu 2008 je pri obeh prišlo do novih sprememb – ksenofobija je z 22 % narasla na 30 %, medtem ko so ravni življenjskostilne netolerantnosti padle s 55,6 % na 40,3 %. Če primerjamo prvo in zadnjo letnico, vidimo, da so v letu 2008 (v primerjavi z letom 1992) povprečne ravni življenjskostilne netolerantnosti ostale na približno enaki ravni, medtem ko je v tem obdobju ksenofobija upadla z 39 % na 30 %. Če vemo, da je bila globalna ekonomska kriza leta 2008 šele na začetku, je pričakovati, da je bila stopnja obeh tipov netolerantnosti v Sloveniji (kot tudi v večini drugih držav) v letih 2010 in

15. Za pojasnitev vrednosti M glej opombo 11.

2011 nekoliko višja.¹⁶ Lahko pa rečemo, da rezultati na zgornjem grafikonu naši H7 o upadanju netolerantnosti ne dajejo jasne podpore.

Grafikon 2: Ksenofobija in družbena netolerantnost, Slovenija, 1992–2008

Vir: Toš in dr. (1997, 1999, 2004, 2009).

3.3 Večnivojski model pojasnjevanja netolerantnosti na agregatni ravni v letu 2008

V skladu s priporočili, ki jih navajajo Bickel (2007: xvii) ter Heck in sodelavci (2010: 53), smo najprej centralizirali vse neodvisne makro- in mikrospremenljivke na individualni in makroravni. Nato smo v skladu s priporočili Hecka in sodelavcev (2010) oblikovali dva regresijska modela: ničelni model brez neodvisnih spremenljivk in Model 1, kamor so bile vnesene vse teoretično relevantne makro- in mikrospremenljivke. Odvisna spremenljivka je bila celotna lestvica *netolerantnost*, sestavljena iz devetih kazalnikov (devetih skupin manjšin).

Rezultati ničelnega regresijskega modela so pokazali, da povprečna vrednost (*intercept*) netolerantnosti v okviru večnivojske analize (na lestvici od 0 do 1) znaša $M = 0,363$. Na podlagi rezultatov Ocene parametrov kovariance smo izračunali delež variance v netolerantnosti med državami, ki je znašala 0,186. Povedano drugače, vrednost ICC pokaže, da 18,6 % skupne variabilnosti v netolerantnosti leži med državami (gl. Heck in sod. 2010). Rezultati ničelnega¹⁷ modela primerjave netolerantnosti med državami brez prediktorjev torej pokažejo, da je večstopenjska analiza smiselna, saj povprečne vrednosti netolerantnosti med državami statistično značilno variirajo (Wald $Z = 4,568$, $p < 0,001$). Rezultati so pokazali tudi, da ostaja nepojasnen statistično značilen delež variance v netolerantnosti *znotraj* držav (Wald $Z = 169,982$, $p < 0,001$). Če povzamemo: rezultati kažejo, da je smiselno preučiti večnivojski model, ki pojasnjuje variabilnost med povprečji netolerantnosti znotraj držav in med državami.

V večnivojski regresijski model smo dodali relevantne spremenljivke tako na makro- kot tudi na mikroravni, da bi pojasnili variabilnost v netolerantnosti med

16. Za testiranje te hipoteze bo treba počakati na objavo raziskav SJM iz leta 2010 ali 2011.

17. Ničelni regresijski model je v svojem bistvu primerjava povprečij ANOVA.

državami. Predvidevamo torej, da bodo nekatere spremenljivke na državni ravni kot tudi sociodemografske spremenljivke na individualni ravni pojasnile del preostale nepojasnjene variabilnosti v netolerantnosti med državami.

Tabela 1: Večnivojski regresijski model pojasnjevanja netolerantnosti, EVS, 2008, 44 držav.

Parameter	Ocena	Standardna napaka	Prostotne stopnje	t	p
Intercept	,371061	,011343	35,054	32,714	,000
H1 Družbeno-ekonomska razvitost	-1,181392	,459767	35,015	-2,570	,015
H2 Ekonomska neenakost	,000851	,002613	35,118	,326	,747
H3 Kakovost demokracije	,000428	,013667	34,940	,031	,975
H4 Trajanje demokracije	-,000201	,000811	35,264	-,248	,806
H5 Komunistična preteklost	,002578	,046372	35,238	,056	,956
H6 Delež vernih	-,025234	,065771	35,072	-,384	,704
H8 Starost	,000445	6,797005E-005	42627,219	6,541	,000
H9a Izobrazba	-,011175	,000966	42637,780	-11,573	,000
H9b Družinski dohodek	-9,373954E-005	,001087	42639,449	-,086	,931
H9c Velikost kraja bivanja	-,003748	,000487	42639,776	-7,698	,000
H9d Moški spol	,002773	,002287	42611,468	1,213	,225
H10 Nevernost	-,009262	,002125	42606,828	-4,358	,000

Opombe: Tabela prikazuje ocene fiksnih učinkov, odvisna spremenljivka je lestvica netolerantnosti (devet spremenljivk). Neodvisne spremenljivke v modelu smo rekodirali tako, da pozitivni koeficient pomeni pozitiven vpliv posamezne spremenljivke na netolerantnost. Zastavljene hipoteze, ki jih je na podlagi rezultatov mogoče potrditi, so v krepkem tisku.

Tabela 1 kaže pojasnjevalno moč neodvisnih makro- in mikrospremenljivk. Med makrospremenljivkami vidimo, da je edini statistično značilen napovedovalec netolerantnosti le stopnja družbeno-ekonomske razvitosti (HDI). Pričakovano je netolerantnost statistično značilno višja v državah z nižjim HDI-jem ($Y = -1,181392$; $p < 0,05$), kar daje podporo H1. Vsi ostali makrokoeficienti so se izkazali za statistično neznačilne. Z drugimi besedami, na meddržavne razlike v netolerantnosti ne vplivajo: ekonomska neenakost, aktualne stopnje kakovosti demokracije, število let neprekinjene demokratične ureditve in komunistična preteklost. Na podlagi rezultatov H2, H3, H4 in H5 torej ni mogoče potrditi. Pričakovali smo tudi, da so prebivalci v državah z višjim povprečnim deležem vernih (neodvisno oz. ob kontroli ostalih makro- in mikroprediktorjev) bolj netolerantni (H6). Rezultati v zgornji tabeli ne dajejo podpore navedeni hipotezi. Povedano drugače: delež vernih, ob kontroli ostalih spremenljivk, z netolerantnostjo ni povezan.

Med mikrospremenljivkami so se za statistično značilne napovedovalce netolerantnosti izkazali višja starost ($Y = 0,000445$; $p < 0,001$), prebivanje na podeželju ($Y = 0,003748$; $p < 0,001$) in nižja stopnja izobrazbe ($Y = 0,011175$; $p < 0,001$). H9a in H9c

zato lahko potrdimo. Na drugi strani se nižji družinski dohodek in spol nista izkazala za statistično značilna napovedovalca netolerantnosti, kar ne daje podpore H9b in H9d. Tabela 1 še kaže, da je nevernost posameznika ob hkratni kontroli ostalih makro- in mikroprediktorjev statistično značilen napovedovalec njegove netolerantnosti ($Y = -0,009262$; $p < 0,01$), kar potrjuje H10 – verni prebivalci so v povprečju bolj netolerantni.

Na podlagi rezultatov Ocene parametrov kovariance večnivojskega modela smo ponovno izračunali delež variance v netolerantnosti med državami. V primerjavi z ničelnim modelom (18,6 %) je bilo v večnivojskem modelu le še 8,98 % skupne variabilnosti v netolerantnosti med državami, vključitev prediktorjev v večnivojski model pa je bistveno zmanjšala varianco komponent na ravni držav (z 0,012 na 0,005).

Nazadnje smo izvedli še bivariatno korelacijsko analizo povezanosti sociodemografskih spremenljivk in netolerantnosti v Sloveniji. Rezultati so dali precej podobno sliko kot večnivojska regresijska analiza: v Sloveniji so v povprečju bolj netolerantni starejši ($r = 0,07$, $p < 0,05$), manj izobraženi ($r = 0,12$; $p < 0,001$), prebivalci z nižjim družinskim dohodkom ($r = 0,10$; $p < 0,01$) in verni ($r = 0,07$; $p < 0,05$), medtem ko se spol in kraj bivanja nista izkazala za statistično značilna napovedovalca netolerantnosti.¹⁸ Analizirali smo tudi povezanost nevernosti in netolerantnost znotraj vseh 44 držav. Rezultati so pokazali (ni prikazano), da so neverni Evropejci bolj netolerantni le v treh analiziranih državah (Avstrija, Češka in Švedska), medtem ko so v ostalih 41 državah neverni bodisi bolj tolerantni ali pa med obema skupinama ni statistično značilnih razlik.

4 Razprava in sklep

V naši raziskavi smo ugotovili, da negativna stališča, preučena v okviru devetih indikatorjev na vzorcu EVS (2008), tvorijo dve dimenziji netolerantnosti: negativna stališča do etnokonfesionalnih skupin oz. *ksenofobijo* in negativna stališča do skupin ljudi z drugačnimi življenjskimi stili oz. *življenjskostilno netolerantnost*. V skladu s preteklimi raziskavami tudi rezultati naše raziskave kažejo, da v Sloveniji v letu 2008 Romi ostajajo najbolj nezaželena etnokonfesionalna skupina (dva izmed petih Slovencev za soseda ne želita imeti Roma); od njih so bolj nezaželeni le narkomani in pijanci (obeh manjšin si za soseda ne želi približno polovica Slovencev). Romi so najbolj nezaželena etnokonfesionalna skupina tudi v vseh treh analiziranih skupinah držav oz. v 38 od 44 analiziranih držav. Do Romov imajo Slovenci več predsodkov kot Zahodnoevropejci, a manj kot prebivalci preostalih dveh skupin držav. V primerjavi s tremi analiziranimi skupinami držav Slovenci izkazujejo bolj ksenofobna stališča do štirih izmed petih etnokonfesionalnih skupin (priseljencev in tujih delavcev, ljudi drugih ras, Židov in muslimanov). Naši rezultati so skladni s preteklim raziskavami – Romi so še zmeraj najmanj zaželena etnična skupina v Evropi (gl. Burjanek 2001). Zanimivo je, da imajo v primerjavi s tremi analiziranimi skupinami držav Slovenci v povprečju manj predsodkov do življenjskostilnih manjšin; tu Slovenija dosega približno enake

18. Za odnos med netolerantnostjo na eni ter spolom, krajem bivanja in vernostjo na drugi strani smo izračunali hi-kvadrat koeficiente, za ostale pa Pearsonove koeficiente korelacije.

povprečne vrednosti kot zahodnoevropske države. V večji meri so življenjskostilno netolerantni prebivalci iz PK EU, najbolj pa prebivalci držav ne-EU. Slovenci so bolj netolerantni do življenjskostilnih manjšin kot do etnokonfesionalnih manjšin. Večnivojska analiza je pokazala, da na ravni netolerantnosti vplivajo družbeno-ekonomska razvitost na makroravni ter starost, izobrazba, kraj bivanja in vernost na mikroravni. Seveda navedenih dejavniki negativnih stališč, ki so do neke mere tudi imanentna, ne pojasnjujejo v celoti. Ugotovljeni statistično značilen učinek družbeno-ekonomske razvitosti daje podporo teoriji postmodernizacije (Inglehart 1997). Za razliko od nekaterih raziskav, kjer so se za statistično značilne prediktorje nekaterih odvisnih makrospremenljivk izkazali tudi drugi makroprediktorji (Inglehart in Welzel 2007), v naši analizi ostali makroprediktorji niso dosegli statistične značilnosti. Kot kaže, so za netolerantnost najpomembnejše le stopnje družbeno-ekonomske razvitosti. Po drugi strani pa se je v okviru longitudinalne analize izkazalo tudi, da so v obdobju 1992–2008 v Sloveniji ravni življenjskostilne netolerantnosti ostale na približno enaki ravni, je pa nekoliko upadla ksenofobija. Ti rezultati ne dajejo enoznačne podpore H7, ki je glede na družbeno-ekonomski napredek Slovenije v zadnjih dveh desetletjih predvidevala upad netolerantnosti. Longitudinalna analiza torej nakazuje, da v longitudinalni perspektivi na netolerantnost na makroravni vplivajo tudi drugi (neekonomski) kontekstualni dejavniki.¹⁹

19. V kontekstu primerjave netolerantnosti Slovenije in preostalih držav izstopa razmeroma visoka raven ksenofobije v Sloveniji, saj je v primerjavi s PK EU in državami ne-EU Slovenija družbeno-ekonomsko bolj razvita. Pretekle raziskave so že pokazale na razmeroma visoke stopnje negativnih stališč do manjšin v Sloveniji; ob tej analizi vidimo, da to velja predvsem za etnokonfesionalne manjšine. Slovenci so nadpovprečno ksenofobni, vendar podpovprečno življenjskostilni netolerantni. Čeprav se na tem mestu nismo poglobljali in vzroke za nadpovprečno visoko ksenofobijo v Sloveniji, je glede na pretekle raziskave vendarle mogoče izpostaviti nekatere potencialno relevantne dejavnike. Najprej ne moremo mimo pomembnega dejavnika, ki utegne vplivati na ravni ksenofobije, tj. percipiran delež tujcev v državi. Percepcija namreč prav tako lahko vpliva na občutke ogroženosti, spodbudi tekmovanje za dobrinami in posledično zviša stopnje ksenofobije. Semyonov s sodelavci (2008) je npr. v multivariatnem modelu pojasnjeval stališča do tujcev in ugotavljal, da realni delež tujcev v državi ni statistično značilno napovedoval ksenofobnih orientacij, je pa bil značilen napovedovalec ksenofobije percipirani delež tujcev v državi. Rezultati raziskave Semyonova, kjer je analiziral podatke Evropske družboslovne raziskave ESS za leto 2002, so npr. pokazali, da so Slovenci med 21 analiziranimi državami izkazovali šesto najvišjo stopnjo ksenofobije. Eden ključnih razlogov za to naj bi bila zmotna (nerealna) percepcija Slovencev glede velikosti deleža populacije »tujcev« v Sloveniji. Razlika med dejanskim deležem tujcev in percepcijo Slovencev je bila celo med največjimi v Evropi (prav tam: 13–14). Naši rezultati torej nakazujejo, da utegne visoka stopnja ksenofobije v Sloveniji (glede na razmeroma visoko stopnjo družbeno-ekonomske razvitosti) biti posledica zmotnih/nerealnih percepcij Slovencev glede števila tujcev v Sloveniji in posledično povečane (nerealne) percepcije ogroženosti. Zato bi veljalo v prihodnje v večnivojske modele pojasnjevanja etnokonfesionalne netolerantnosti vključiti tudi to makrospremenljivko. Sami take analize zaradi odsotnosti tega vprašanja v EVS nismo mogli izvesti. Menimo pa, da naša raziskava kljub temu daje izhodišče za nadaljnje raziskave.

Na koncu je treba omeniti še nekatere pomanjkljivosti naše raziskave. V longitudinalnem oziru smo preučili obdobje slabih dveh desetletji; v prihodnje bi bilo treba dodati tudi empirične podatke iz raziskave SJM v letih 2010 ali 2011, vendar slednji znanstveni javnosti še niso na voljo. Nadalje, primerjavo z drugimi državami EU in ne-EU je smiselno izvesti tudi v longitudinalnem oziru. Zanimivo bi bilo namreč videti, ali je v zadnjem desetletju do podobnih trendov in gibanj prišlo tudi v ostalih evropskih državah (relativna stabilnost življenjskostilne netolerantnosti in upad ksenofobije). Nadalje, v prihodnje je potrebna še širša analiza predsodkov v smislu uporabe širšega nabora indikatorjev netolerantnosti, torej ne le stališč glede nezaželenosti sosedov. Nazadnje naj še omenimo, da bi bilo smiselno analizirati tudi trende predsodkov do žensk kot, zgodovinsko gledano, največje skupine deprivilegiranega segmenta prebivalstva (gl. Inglehart in Welzel 2007: 12; Rus in Toš 2005: 249). Zanimivo bi bilo videti, ali je pri Slovencih glede stališč do tradicionalnih spolnih vlog prišlo do sprememb.

Nazadnje se lahko še vprašamo, ali je iz rezultatov naše raziskave mogoče vsaj delno napovedati prihodnje trende netolerantnosti v Sloveniji. Po eni strani ni tehtnih razlogov, da bi lahko bili pretirano optimistični. Če vemo, da je v letu 2008 nastopila globalna ekonomska, politična in družbena kriza, ki se v okviru podatkov raziskave EVS 2008 predvidoma še ni bistveno odražala na orientacijah Evropejcev, je pričakovati, da so danes ravni netolerantnosti Slovencev (pa tudi državljanov ostalih evropskih držav) višje (ali najmanj enako visoke) kot v letu 2008. Številni avtorji poudarjajo, da lahko družbeno-ekonomske krize zvišajo porast ksenofobnih, netolerantnih, tradicionalističnih, nacionalističnih, avtoritarnih in nedemokratičnih orientacij, še posebej v postjugoslovanskih okoljih (Flere in Molnar 1992; Galić 2000; Pantić 1998; gl. tudi Inglehart 1997).

Po drugi strani pa bi glede na ugotovljeni vpliv sociodemografskih spremenljivk na netolerantnost prav tako lahko napovedali pozitiven *dolgoročni* trend v smislu upada netolerantnosti predvsem zaradi spodbudnega učinka starosti (mladosti) in izobrazbe, ki netolerantnost zmanjšujeta, kar pomeni, da bi – ob ugodnih družbeno-ekonomskih trendih – z zamenjavo generacij na dolgi rok prišlo do znižanja ravni netolerantnosti (gl. Inglehart in Welzel 2007). Glede na statistično značilne dejavnike negativnih stališč do manjšin bi veljalo ukrepe v Evropi usmeriti predvsem na ciljno populacijo starejših, nizko izobraženih in vernih segmentov prebivalcev, predvsem iz ruralnih območij. Pri tem bi lahko pozitivno vlogo odigrale tudi cerkvene institucije, ki imajo pogost

Nadalje, poleg zmotne percepcije utegnejo na visoko raven ksenofobije pri prebivalcih Slovenije vplivati še drugi kontekstualni dejavniki. Mednje gre prišteti relativno majhnost Slovenije oz. njenega števila prebivalstva (in posledično večjo percepcijo ogroženosti Slovenije v globalnem svetu), pretekle vojne na ozemlju nekdanje Jugoslavije ter posledične migracije beguncev in drugih migrantov iz nekdanjih jugoslovanskih republik, verjetno pa je treba poiskati še druge zgodovinske in kulturne razloge. Prav tako ne gre pozabiti na potencialno relevantnost medijskega diskurza v Sloveniji, kjer so nekaterim etničnim skupinam (npr. Romom) pripisane izrazito negativne lastnosti in v katerem je uporabljen diskriminatorni govor, o njih pa se v medijih piše kot o »drugačnih od nas« (Erjavec in dr. 2000: 7). Tako bi bilo v prihodnje smiselno preučiti, ali obstaja povezanost med pogostostjo spremljanja medijev različnih vsebin (informativne in zabavne vsebine) in netolerantnimi orientacijami.

»dostop« do povprečno bolj netolerantno orientiranih državljanov (nizko izobraženih starejših vernikov s podeželja). Verski vodje bi npr. s pozitivnimi zgledi in nagovori pri vernikih lahko spodbujali tolerantnost do manjšin. Na ta način bi »tradicionalni in benigni pogled na verska sporočila, ki se osredinjajo na empatijo, bratstvo in dobrodelnost [...] ter pojmovanje religije kot zagovornika miroljubnih rešitev globalnih problemov današnjega sveta (npr. družbene disintegracije, zmanjšane solidarnosti, medskupinskega sovraštva in nasilja)« (Küpper in Zick 2010: 7) lahko postal praksa, in ne zgolj teorija. Pomembno je tudi, da bi se prevladujoče verske institucije, tudi v Sloveniji, na primere ksenofobnih govorov mnenjskih voditeljev in družbeno-političnih veljakov (gl. npr. Kuric in dr. 2010)²⁰ odzvale v zgoraj opisani humanistični luči.

Literatura

- Amnesty International (2011): Vzoredna življenja. Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode. London: Amnesty International Ltd. Dostopno prek http://www.amnesty.si/files/Poro%C4%8Dilo%20Amnesty%20International%20-%20Vzoredna%20%C5%BEivljenja_0.pdf (27. 3. 2011).
- Andersen, Robert, in Fetner, Tina (2008): Economic Inequality and Intolerance: Attitudes toward Homosexuality in 35 Democracies *American Journal of Political Science*, 52 (4): 942–958.
- APA (2010): American Psychiatric Association. Xenophobia, Immigration, and Mental Health. Approved by the Joint Reference Committee, junij 2010. Dostopno prek: <http://www.psych.org/Departments/EDU/Library/APAOfficialDocumentsandRelated/ResourceDocuments/201004.aspx> (27. 3. 2010).
- Arts, Wil, in Halman, Loek (2006): Identity: The Case of the European Union. *Journal of Civil Society*, 2 (3), 179–198.
- Bačević, Ljiljana (1990): Nacionalna svest omladine. V S. Mihailović in dr. (ur.): *Deca krize: Omladina Jugoslavije krajem osamdesetih*, 147–172. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Balassa, Szilvia (2003): Longitudinal Analysis of Ethnic Prejudice in Hungary, Unpublished MA thesis, Central European University Nationalism Studies Program. Dostopno prek: <http://web.ceu.hu/nation/theses/balassa0203.pdf> (27. 3. 2011).
- Bernik, Ivan, in Malnar, Brina (2002): Kulturna revolucija ali pragmatična prilagoditev?: O nekaterih kulturnih predpostavkah za utrditev demokracije. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji: prvo desetletje (Dokumenti SJM, 9)*, 139–162. Ljubljana: FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Bickel, Robert (2007): *Multilevel Analysis for Applied Research. It's Just Regression!* New York, London: The Guilford Press.

20. Komisar za človekove pravice Sveta Evrope je v svojem dodatnem poročilu o Sloveniji leta 2006 ugotovil, »da mnogi politiki dajejo ksenofobne izjave /.../ glede Neslovencev« (cit. po Kuric in dr. 2010). Tudi Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti, telo Sveta Evrope, je v svojem tretjem poročilu o Sloveniji iz leta 2007 z obžalovanjem ugotavljala, da je celo slovenska javnost nasedla »rasizmu in ksenofobiji«, kar je bilo spodbujeno s strani politikov in medijev (prav tam). Čeprav so bile te ocene podane predvsem v zvezi z vprašanjem »izbrisanih«, se nestrpnost in ksenofobija lahko posplošujeta in premeščata na druge objekte.

- Bogardus, Emory S. (1925): Social Distance and Its Origins. *Journal of Applied Sociology*, 9: 216–226.
- Burjanek, Aleš (2001): Xenophobia among the Czech Population in the Context of Post-Communist Countries and Western Europe. *Czech Sociological Review*, 9 (1): 53–67.
- Dalton, Russell J. (2006): *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington D.C.: CQ Press.
- De Koster, Willem, in Van der Waal, Jeroen (2007): Secularisation in the Netherlands. Reassessing Cultural Value Orientations and their Impact on Voting Behaviour. ASSR Working paper 07/01. Dostopno prek: <http://www2.fmg.uva.nl/assr/workingpapers/documents/ASSR-WP0701.pdf> (5. 3. 2008).
- Diamond, Larry. (1999): *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dunn, Kris, Orellana, Orellana, in Singh, Shane (2009): Legislative Diversity and Social Tolerance: How Multiparty Systems Lead to Tolerant Citizens. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 19 (3): 283–312.
- ECRI (2005): *Racism and Xenophobia in the EU Member States: trends, developments and good practice. Annual Report 2005 – 2*. del. Budimpešta: Elanders.
- ECRI (2006): *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. The Annual Report on the Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*. Budimpešta: Elanders.
- Erjavec, Karmen, Bašić-Hrvatini, Sandra, in Kelbl Barbara (2000): *Mi o Romih*. Ljubljana: Mediawatch.
- Erjavec, Karmen, in Poler Kovačič, Melita (2007): *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: FDV.
- Eurobarometer (1997): *Eurobarometer Opinion Poll. Racism and Xenophobia in Europe. Opinion Poll no 47.1. First results presented at the Closing Conference of the European Year Against Racism, Luxembourg, 18. in 19. december 1997*.
- European Social Survey 2008 (2008): Dostopno prek: <http://www.europeansocialsurvey.org/> (27. 3. 2011).
- Eurostat (2011): Dostopno prek <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (27. 3. 2011).
- Evropska raziskava vrednot (2008): *European Values Study 2008*. Dostopno prek: <http://zacet.gesis.org> (27. 3. 2011).
- Evropska raziskava vrednot 2008 [European Values Study 2008] (2008): Dostopno prek: <http://zacet.gesis.org> (27. 3. 2011).
- Flere, Sergej, in Klanjšek, Rudi (2009): Cross-cultural insight into the association between religiousness and authoritarianism. *Archiv für Religionspsychologie*, 31 (2): 177–190.
- Flere, Sergej, in Molnar, Aleksandar (1992): Avtoritarizem, etnocentrizem in retradicionalizacija. *Družboslovne razprave*, 9 (13): 5–14.
- Ford, Rober (2008): Is racial prejudice declining in Britain? *British Journal of Sociology*, 59 (4): 609–636.
- Freedom House (2011): *Freedom in the World, Aggregate and Subcategory Scores*. Dostopno prek: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/FIWAAllScoresCountries_1973-2011.xls (15. 1. 2012).

- Galić, Branka (2000): Politička kultura »novih demokracija«. *Revija za sociologiju*, 31 (3/4): 197–209.
- Griffin, Glenn A., Gorsuch, Richard L., in Davis, Andrea-Lee (1987): A cross-cultural investigation of religious orientation, social norms and prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26 (3), 358–365.
- Hadler, Markus (2007): Individual Tolerance: The contrary effects of the social context. Working Paper, Forum on Contemporary Europe, Stanford University. Dostopno prek: http://iis-db.stanford.edu/pubs/22148/Individual_Tolerance.pdf (15. 1. 2012).
- Haerpfer, Christian W. (2002): Democracy and Enlargement in Post-Communist Europe: The Democratization of the General Public in 15 Central and Eastern European Countries, 1991-1998. London: Routledge.
- Haerpfer, Christian W., in Wallace, Claire (1998): Xenophobic attitudes towards migrants and ethnic minorities in Central and Eastern Europe. *Central and Eastern Europe in Transition*, 1: 183–214.
- Hafner Fink, Mitja (2006): Values of the Slovenian Population Slovenian. Local and Collective or Global and Individual? V S. P. Ramet in D. Fink Hafner (ur.): *Democratic transition in Slovenia. Value transformation, Education, and Media*, 127–147. College Station: Texas A&M University Press.
- Hall, Deborah L., Matz, David C., in Wood, Wendy (2010): Why Don't We Practice What We Preach? A Meta-Analytic Review of Religious Racism. *Personality and Social Psychology Review*, 14 (1) 126–139.
- HDR (2009): *Overcoming barriers: Human mobility and development*. New York: United Nations Development Programme (UNDP).
- HDR (2010): *Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. New York: United Nations Development Programme (UNDP).
- HDR (2010): *Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. New York: United Nations Development Programme (UNDP).
- HDR Kosovo (2010): *Kosovo Human Development Report 2010*. New York: United Nations Development Programme (UNDP).
- Heck, Ronald H., Thomas, Scott L., in Tabata, Lynn N. (2010): *Multilevel and longitudinal modeling with IBM SPSS*. New York: Routledge.
- Herek, Gregory M. (2000): Sexual prejudice and gender: Do heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men differ? *Journal of Social Issues*, 56 (2): 251–266.
- Hjerm, Mikael (1999): National Identities, National Pride and Xenophobia: A Comparison of Four Western Countries. *Acta Sociologica*, 41 (4): 335–347.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton (New Jersey), Chichester: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, in Welzel, Christian (2007): *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald, Moaddel, Mansoor, in Tessler, Mark (2006): Xenophobia and In-Group Solidarity in Iraq: A Natural Experiment on the Impact of Insecurity. *Perspectives on Politics*, 4 (3): 495–505.

- Jagodzinski, Wolfgang, in Dobbelaere, Karel (2004): Religious and Ethical Pluralism. V J. W. van Deth in E. Scarbrough: *The Impact of Values*: 218–249.
- Katnik, Amy (2002): Religion, social class, and political tolerance: A cross-national analysis. *International Journal of Sociology*, 32 (1): 14–38.
- Kirbiš, Andrej (2011). *Politična kultura postkomunističnih držav nekdanje Jugoslavije: struktura, dejavniki in posledice*: doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta, UM, Oddelek za sociologijo.
- Klingemann, Hans-Dieter, Fuchs, Dieter, Fuchs, Susanne, in Zielonka, Jan (2006): Introduction: support for democracy and autocracy in Eastern Europe. V H-D. Klingemann, D. Fuchs in J. Zielonka (ur.): *Democracy and political culture in Eastern Europe*, 1–22. London, New York: Routledge.
- Kuhar, Roman (2006): Homosexuality as a Litmus Test of Democracy and Post-Modern Value Orientations. V S. P. Ramet in D. Fink Hafner (ur.): *Democratic transition in Slovenia. Value transformation, Education, and Media*: 233–258. College Station: Texas A&M University Press.
- Küpper, Beate, in Zick, Andreas (2010): Religion and Prejudice in Europe. New empirical findings. London: Alliance Publishing Trust.
- Kuric and Others v. Slovenia (2010): Application no 26828/06, Council of Europe: European Court of Human Rights, 13. julij 2010. Dostopno prek: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4c3f01312.html> (27. 3. 2011).
- Linz, Juan, in Stepan, Alfred (1996): Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Listhaug, Ola, in Ringdal, Kristen (2006): Slovenian Values in a European Context. V S. P. Ramet in D. Fink Hafner (ur.), *Democratic transition in Slovenia. Value transformation, Education, and Media*: 55–71. College Station: Texas A&M University Press.
- Mavor, Kenneth I., Louis, Winnifred R., in Laythe, Brian (2011): Religion, Prejudice, and Authoritarianism: Is RWA a Boon or Bane to the Psychology of Religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50 (1): 22–43.
- Miller, William L., White, Stephen, in Heywood, Paul (1998): Values and Political Change in Postcommunist Europe. Basingstoke: Macmillan.
- Paczynska, Agnieszka (2005): Inequality, Political Participation, and Democratic Deepening in Poland. *East European Politics and Societies*, 19 (4): 573–613.
- Pantić, Dragomir (1991): Nacionalna distanca građana Jugoslavije. V L. Bačević in dr. (ur.), *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*: 97–109. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Pantić, Dragomir (ur.) (1998): *Fragmenti političke kulture*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.
- Peffley, Mark, in Rohrschneider, Robert (2003): Democratization and Political Tolerance in Seventeen Countries: A Multi-level Model of Democratic Learning. *Political Research Quarterly*, 56: 243–257.
- Percy, Larry (1976): An Argument In Support of Ordinary Factor Analysis of Dichotomous Variables. *Advances In Consumer Research*, 3: 143–149.
- Plasser, Fritz, in Pribersky, Andreas (ur.) (1996): *Political culture in East Central Europe*. Aldershot: Avebury.

- Polity (2012): Polity IV. Dostopno prek: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm> (15. 1. 2012).
- Rizman, Rudi (2006): *Uncertain path: democratic transition and consolidation in Slovenia*. College Station, [Tex.]: Texas A&M University Press.
- Rose, Richard, Mishler, William, in Haerpfer, Christian. (1998): *Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Rus, Veljko, in Toš, Niko (2005): *Vrednote Slovencev in Evropejcev: analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Scarborough, Elinor (2004): *Materialist-Postmaterialist Value Orientations*. V J. W. van Deth in E. Scarborough: *The Impact of Values: 123–159*. Oxford: Oxford University Press.
- Semyonov, Moshe, Raijman, Rebeca, in Gorodzeisky, Anastasia (2008): *Foreigners Impact on European Societies: Public Views and Perceptions in a Cross-National Comparative Perspective*. *International Journal of Comparative Sociology*, 49 (1): 5–29.
- Shils, Edward (1981): *Tradition*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Smrke, Marjan, in Hafner Fink, Mitja (2008): *(Ne)religioznost in socialna distanca do izbranih družbenih manjšin v postsocialistični Evropi*. *Teorija in praksa*, 45 (3/4): 285–300.
- Supek, Rudi (1973): *Društvene predrasude: socijalno-psihološka razmatranja*. Beograd: Radnička štampa.
- Šram, Zlatko (2007): *Socijalni konzervativizam i stranačke preferencije: slučaj Srbije*. *Politička misao*, 44 (4): 117–132.
- Todosijević, Bojan, in Enyedi, Zsolt (2002): *Authoritarianism vs. Cultural Pressure*. *Anti-Gypsy Prejudice in Hungary Journal of Russian and East European Psychology*, 40 (5): 31–54.
- Toš, Niko (2008): *SJM081 – Slovensko javno mnenje 2008/1: Evropska raziskava vrednot*. *Opis raziskave*. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm081/> (27. 3. 2011).
- Toš, Niko (ur.) (1997): *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana: IDV – CJMMK, 1999.
- Toš, Niko (ur.) (1999): *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: IDV – CJMMK, 1999.
- Toš, Niko (ur.) (2004): *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Toš, Niko (ur.) (2009): *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Ule, Mirjana, in Miheljak, Vlado (1995): *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.
- Vasović, Mirjana (1991): *Dva pokazatelja vrednosnih opredeljenja građana*. V L. Bačević in dr. (ur.): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici: 184–189*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Watts, Meredith (1996): *Political xenophobia in the transition from socialism: threat, racism, and ideology among East German youth*. *Political Psychology*, 17 (1): 97–126.
- Weakliem, David L. (2002): *The effects of education on Political opinions: An international study*. *International Journal of Public Opinion Research*, 3 (2): 141–157.
- Welzel, Christian (2007): *Are Levels of Democracy Affected by Mass Attitudes? Testing Attainment and Sustainment Effects on Democracy*. *International Political Science Review*, 28 (4): 397–424.

Wicker, Hans-Rudolf (2001): Xenophobia. V N. I. Smelser in P. B. Baltes (ur.): *International Encyclopaedia of the Social and Behavioral Sciences*: 16649–16652. Amsterdam: Elsevier.

Yakushko, Oksana (2009): Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37: 36–66.

Summary

Past studies of intolerance have shown that in cross-national comparative research Slovenes report relatively high degree of prejudices, i.e. negative attitudes towards social minorities. Moreover, in their reports, EU institutions and humanitarian organizations frequently point to the problem of prejudice and discrimination in Slovenia. The purpose of this study was to examine the degree of expressed intolerance (xenophobia and intolerance of lifestyle) of Slovenes and Europeans towards nine minority groups. Our study draws upon theoretical and conceptual insights from postmodernization theory and theory of human development (Inglehart 1997; Inglehart and Welzel 2007). Both theories predict that an important factor influencing cross-national differences in negative attitudes towards minorities are differences in levels of socioeconomic development – a finding empirically confirmed in numerous past research (Burjanek 2001; Art and Halman 2006; Semyonov et al. 2008). Besides this hypothesis, we also tested the predictive power of other relevant macro-factors that proved to have a significant impact on aggregate intolerance levels in past studies: the length democracy, communist legacy, quality of democracy, economic inequality and mean religiosity levels. We analyzed representative samples of 44 countries included in *European Values Study* (2008) in cross-sectional analysis, and Slovenian Public Opinion Survey data in longitudinal analysis. Intolerance was measured with a frequently used indicator of social tolerance “On this list are various groups of people. Could you please sort out any that you would not like to have as neighbours?” The following minorities were analyzed: Gypsies, people of a different race, immigrants/foreign workers, Muslims, Jews, people with a criminal record, heavy drinkers, drug addicts and homosexuals. We first carried out a comparative analysis of intolerance towards minorities in Slovenia and in three groups of European countries. We then performed a longitudinal analysis of intolerance in Slovenia between 1992 and 2008. Finally, we built a multilevel regression model predicting intolerance at cross-national level, which examined simultaneous predictive power of micro-and macro-factors. Results indicated that in 2008 Slovenes were most intolerant (as measured by refusal of having minority groups for neighbours) toward drug addicts and heavy drinkers, followed by intolerance towards Romas, which remain the least desired ethnic-religious group not only in Slovenia, but also in majority of European countries. Analysis of two subscales of intolerance (social intolerance of ethnic and religious minorities (xenophobia) and intolerance of minorities with unconventional lifestyles) showed that Slovenes’ scores on intolerance of minorities with unconventional lifestyles were comparable to those of Western Europeans. In fact, Slovenes even reported somewhat lower intolerance levels, though the difference was not statistically significant. Respondents from postcommunist EU

member states reported higher scores on lifestyle intolerance, with respondents of non-EU countries reporting the highest scores. Compared with the lifestyle intolerance, mean levels of xenophobia were lower in all three country group, as well as in Slovenia. The also results showed that the Slovenes ($M = 30.8$) are significantly more xenophobic than respondents in all three groups of countries: the non-EU group ($M = 27.8$, $p < .05$), postcommunist EU group ($M = 26.1$, $p < .001$) and EU group ($M = 16.4$, $p < 0.001$). Multilevel regression model showed that at the cross-country level higher intolerance was predicted only by lower levels of socioeconomic development, while other macrovariables proved insignificant (economic inequality, continuous years as a democracy, present quality of democracy, communist legacy and average levels of religiosity). When we controlled for macrovariables in the EVS sample, significant predictors of higher intolerance proved to be lower educational levels, lower household income, higher age and religiosity. Bivariate analysis on Slovene sample provided similar results. Lastly, results indicated that in Slovenia during the 1992–2008 period levels of intolerance toward lifestyle minorities have remained at the similar level, while xenophobia has decreased. At the individual level, a central finding was that that individual religiosity increased intolerance in the aggregate model, as well as within majority of individual countries, which gives support to previous research – religious respondents are on average more intolerant (Andersen and Fetner 2008, Evans and Tot 2008, Dunn et al. 2009; Katnik 2002; Zick and Küpper 2010). Implications of the results are discussed.

Keywords: intolerance, xenophobia, life-styles, out-groups, minorities, Roma, values.

Podatki o avtorjih:

asist. dr. Andrej Kirbiš

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, 2000 Maribor
andrej.kirbis@um.si

red. prof. dr. Sergej Flere

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, 2000 Maribor
sergej.flere@um.si

doc. dr. Marina Tavčar Krajnc

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, 2000 Maribor
marina.tavcar@um.si